

SZOMORY.

NEHÉZ ELDÖNTENI, melyik az igazi kritikai feladat: a művek vagy a mögöttük álló ember vizsgálata. Boileau csak a munkákat nézte és kortársairól mondott ítéletei, értékelései mai napig helytállóak, Sainte-Beuve, aki csodálatos hajlékonysággal hatolt be az emberi lelkekbe, igen sokszor tévedett. Még távolabb jártak az igazságtól a közelmúlt élménykutatói, akik az alkotást teljesen az író jól-rosszul felkutatott benyomásaiból, életkörülményeiből, hangulatmódosító hatások játékából vezették le és azt hitték, mindent megértettek, ha egy mondatnak, képnek, alaknak úgynevezett élményalapját megtalálták. Ez a felfogás egyrészt túlzottan egyszerűsítette a problémát a gyakran önkényes oksági kapcsolatok kimutatásával, másrészt a petite histoire, a pusztán kuriozum, a furcsa és váratlan élményrészletek fürkésztésével a vizsgálódást szükségszerűen a jelentéktelen, a nem igazán fontos felé terelte. Eredményesebb tehát a munkából kiindulás, de elkerülhetetlen az íróhoz megérkezés. Nem az élményhez, amely fluktuáló, ködös, el nem határolható valami, hanem a szilárdabb maghoz: az író világszemléletéhez és életértékeléséhez. Az író gondolatai, célkitűzései, intenciói, a kor általános világfelfogásába való egyéni behelyezkedése mind fontosak a kritikus számára, épen úgy, mint az ösztönök, hangulatok, többé-kevésbé tudatos érzelmek, vágyak és óhajtsók, amelyek a gondolatokat befolyásolják, azoknak irányt szabnak vagy eredeti irányuktól eltérítik. A célképzetek, mindaz, amit az író feladatnak, eredménynek, értéknek érez és amelyek felé való törekvést vagy legalább a kívánság belső feszültségét átönti az olvasóba is, a szándékoknak a munkában megvalósulása vagy eltorzulása, az öntudatlan akarások világba lépése vagy elvetélődése, az írói személyiség formákban kibontakozása és módosulásai a kritikus vizsgálódásának igazi tárgyai. Ha az író lelki habitusa összhangban áll céljaival, mondanivalóival, alkotó erejével, a munka megvalósult eredményei sokszoros intenzitással, határozottsággal mutatják meg azt. Ha ellenben az intenciók pretenciókká durvulnak, cégéreként viselt jelvényekké, vagy betegesen és hiába vágyott díszekké: a lélek képességei tehetetlenül állanak a vállalt feladatokkal szemben; ezt is elárulják a munka hiányai, a melléfogások, a kisiklott mondanivalók, a tévedések, a naiv vagy rosszul sikerült részletek. Az írói lélek minden gyöngesége, mint ahogy ereje is, pontosan tükröződik a munkában. A kritikus minden elejtett szóból, tudatos indiszkrécióból és akaratlan vallomásokból, szavak hangsúlyából és elhallgatásokból, a választott témából és alakokból, előadásból, ötletekből, hasonlatokból következtetést vonhat az író lelki képletére, az elerőtlenedést, a kudarcot okozó tényezőkre. Figyelnie kell az író által vállalt szerepre, a tulajdonságokra, amiket önmagáról kedvezőt vagy kedvezőtlenül elhithetni szeretne, vigyáznia kell az apró utalásokra, jelekre és a rendszeres gondolat sorokra egyaránt. A legkisebb és a legnagyobb részletnek is jelentősége van számára mindennel együtt, ami mögöttük van; a munkát teljesen felhasználhatja, kijátszhatja az író mellett vagy ellen.

Még inkább jogosult az író meggyőződéseinek, elveinek, szándékainak, egész lélekanyagának elemzése és mérlegetése, ha a munka, amelyen keresztül ez történik, önéletrajz, még hozzá intellektuális önéletrajz, mint a «Levelek egy barátónkhöz». A mű és a lélek vizsgálatának szempontjai itt egybeesnek. A kommentár egyben lélekrajz. A munka szellemétől Szomory szerint is nem választhatjuk el «az író egyéni szemléletét, ízlését, hajlandóságait».

Ha a leveleket olvassuk, újra meg újra fásarsztoán és fáradhatatlanul fülünkbe cseng egy motívum, ismétlődésével ráeszméltetve, milyen fontosnak érzi a szerző : az előkelőség. Szomory előkelő akar lenni és világnézetének, írói szemléletének alapja az a hit, meggyőződés, hogy ő valóban előkelő is. Előkelőnek tartja magát ízlésében, tudásformáiban, életmódjában és életmódorában, átélt és gondolatban újra felidézett élményeiben, érzelmei pompájában, igényeinek, szándékainak, irodalomfelfogásának választékosságában. De a nyugodt önbizalom kiérzik belőle, a világba kiabálja előkelőségét, szüntelenül hirdeti, magyarázza kiváltságosságát. Olykor elcsüggedve és magahitetlenül, máskor csinált iróniával, legtöbbször naiv kérkedéssel figyelmeztet, értelmez, mutogat. Görcsös és fájdalmas akarással kívánja az előkelőséget, erőlködik, mesterkedik és azt szeretné, ha természetesnek látnák. Repesve várja, hogy az emberek igazat adjanak neki, megerősítsék ingadozó hitében, valóban lássák és csodálják benne a hallatlan eleganciát és felsőrendűséget. Remeg, hogy nem lesz érzékük egyes gesztusok, formák, megnyilatkozások értékéhez, hát megmagyarázza őket, kiemeli rejtett szépségeiket. Beszél, beszél, sürgeti az álmélködást, ő maga el van ragadtatva produkcióitól és lépten-nyomon meg-részegedik finomságaitól, egyénisége nagyvonalúságától. Szakszerű magyarázatokkal szolgál, mint egy múzeumi kalauz, de önmagáról, élvezi magamagát és fél, hogy elsikkad valami e sok nagyszerűségből, nem értik meg szépséget, úriságát.

Az előkelőség fogalmával talán semmi sem ellenkezik jobban, mint ez a sóvárgó és egyben büszkélkedő, nyelvlógató, kidülledt szemű vágy és vásári kikiáltás, portekadicsérés, a közvetlenséget, természetességet, magátólértetődést feltételező elegáns szépség agyonbeszélése. Képzeltető-e olyan arisztokrata, aki mindenkinek az előkelőségéről beszél és kézzel-lábbal figyelmeztet viselkedésének, modorának finomságaira?

Nézzük meg közelebbről Szomory tragikomikus előkelőségnosztalgiját, izzadó eleganciáját.

Az első nagy, jóvátéhetetlen negatívum, amit melankolikus sóhajtással idéz emlékezetébe : a születés. Más fajtába kellett volna születnie és más körülmények közé, nem zsidónak és a királyutcai bérház lármás ghettojába. Születni ! Ez nagyon fontos — mondja és fájó borzongással gondol a kiváltságos helyzetre, amitől elütötte a születés szeszélye. Bármilyen furcsa, de kijátszott-nak érzi magát, akinek kezéről elütötték a jussát ; királyi természetével őt más sors illette volna meg. Súlyos teherrel indul az előkelő magasságok felé.

De mennyi más körülményben talál kárpoztást a rosszul született ! Mi mindenben érvényesül akadálytalanul, zavartalanul természetének eleganciája! Szomorynak a parvenű-zsidó bánatától kissé már fátyolos szeme újra felragyog és gyönyörítettassan sétál kincsein. Zsidógyerek, de milyen előkelően szép, «hibátlan, mint egy Velasquez», «a legszebb fiú», hófehér archörrel, titánvörös fürtökkel. És a testiekhez mennyi kibontakozó, gazdagon áradó lelki szépség, értelmi és lelki csiszoltság, «elite érzések», «finomság és ösztönszerű előkelőség», «diszkréció, ízlés», «csúcsíves igények». Mennyi tapintat, tartózkodás, visszahúzóds,

megalkuvásnélküliség, «lelki és testi eleganciákban», feudális elzárkozottságban» élt «kiváltságos élet»! És hogy vetíti át ezeket a tulajdonságokat kevés-számú társaiba. Barátnőjébe, aki szőke, előkelő, Szent Szűzben hisz és hogy tud autóba ülni, milyen művészettel! okos, igényes, de rezervált és affektációnélküli, nincs meg benne az a bizonyos «intellektuális modor, nincs benne semmi pesti, inkább nagyszerűen vidéki. Ha Pestre jön, az ódon Vadászkiirtben fog megszállani «mint egy főispánné, egy igazi úrinő a vidékről, aki még hisz a vármegyében». És a barátok, akik megértik őt, a kevés számú rokonlelkek, a magányosságot megosztó, de szét nem romboló finom érzésű társak. Micsoda nők és férfiak formálhatták ki Szomoriban ezt az élénk Wunschtraumot!

Az életkörülményekben is mennyi artisztikus előkelőség! A királyutcai bérházból a piaristákhoz jár a fiú, «mert jó apám, finom érzékével a nevelési dolgokban is szerette az eleganciákat». De itt sokrétű lelkét szüntelen sebzik az értelmetlen tanárok, «akik nyilván nem olvasták a Plato Republicá-ját s nyilván Jean-Jaques Emile-jét sem» és akik tekintéllyel akartak hatni érzelmi dolgok helyett. Ilyen emberek nem méltányolhatták, hogy a tizenöt éves kis diák a maga túlaradó lelki gazdagságával és remegő vonzalmaival Daudet Sappho-ját olvasta óra alatt és kegyetlenül száműzték őt az iskolából. «Egy nagy lélek megcsókolt volna a könyvért» és azért, hogy a rideg, lélektelen óra alatt olvasta.

Az alig felserdültnek Jókai közvetítésével ismét az előkelőség felé lendült pályája. Újságíró lett, ő, a szegény zsidófiú bekerült fontos szerkesztőségekbe, magyar urak közé, «mind finom ember ez, Annie, a legfinomabb magyar ember», akik Lévy József, Szász Károly, Pulszky Ferenc, Csemegi Károly, Ábrányi Kornél, Arany László stb. «megvesztegető udvariassággal visszaköszöntek, mikor köszöntöttem őket, akik rámnéztek, megálltak, megszólítottak, meg is dicsérték olykor»! Furcsán ölekezett itt az épen befogadott zsidónak még friss hálaérzete, kissé meglepetten, kissé bizonytalanul csodálkozó örvendezése, (hogy lám, megbecsülik, maguk közé fogadják e «finom» magyar urak) és az örök zsidónak hol dühös, önmaga előtt letagadott, majd alázkodó és természetesnek tartott, de kipusztíthatatlan alacsonyabbrendűsége, tökéletlenségérzése szemben a tökéletes, mert keresztény emberpéldányokkal. Minden «gój»-ban van valami, amit minden fölüenyességhangulata mellett utánozhatatlannak és egyben örülten óhajtottnak érez a zsidó, valami természetesség, «finomság» és igazi előkelőség, aminek nyitját nem tudja eltalálni. Ezt az ösztönszerű megalázkodást próbálja azután kitépni magából a maga életértékeinek igazolásával, a maga tulajdonságainak diadalmas keresztülerőszakolásával, de hiába. Akarata ellenére csak elfogódottan tud nézni a nem fajtájabeliek életére és egyéniségére és csak ezekben tudja méltányolni a felsőbbrendűséget is. A zsidó magasrajutottakban, bennük is és őket néző társaikban mindig ott él az alulról felfelé kerültség, az «egy szerencsésebb a többi között» tudata és az elértet kicsinyítő irónikus szkepsis. A zsidó arisztokrata sohasem hiszi és hiheti el, hogy ő valóban arisztokrata. Szomor is a maga kiváltságos magasságában boldogan örül a keresztény jóindulatnak, elégedetten szögezi le, hogy a Harry Russel-Dorsan különösen Gárdonyinak tetszett és bókolt Kállay Miklósnak, aki igazán érti a költőket. «Rájöttem arra, hogy bizonyos ritka szépségeket csak a legfinomabb keresztények értenek.»

De már az ifjú hálájában és kamaszos ragaszkodásában kiütköztek a máig tipikus vonások: a gyors alkalmazkodás után elkülönülő tendenciák. A befogadtatás nagy megrázkódtatását a fiatal ember és nemzedéke igyeke-

zett tompítani magában és az erkölcsi, önkéntelen megalázkodó beolvadást jelentő érzületet átváltoztatta a fölényt és különállást biztosító esztétikai szempontra. Minden lelkesedése és boldogsága mellett is szemlélődője és bölcs megértője volt ennek a kornak, nem résztvevője. Gyönyörködött a szép bálványban, a kitűnő emberekben, látva, de megértve és méltányolva hibáikat, maradiságukat. Kicsit együgyűek, kicsit jámborak az itthoni nagy törekvések, ideálok, de olyan kedvesek, patriarchálisan szépek. És az emberek műveltek, finomak, kultúráltak — nem szabad nagyon követelőnk lennünk, nem igaz? Arany László még Renant is olvasta, amit Szomory elragadtatva idéz. Képzeld, nem is zsidóújságíró volt, mert akkor nem kellene annyira csodálkozni, de gyönyörű magyar ember és mégis olvasta! Igen, valami nagyszerű dolog volt itt, amit élvezni kell, de amihez tulajdonképpen nincs sok hozzászólni való. «Ez egy gyönyörű magyar világ. S csak úgy kell bámulni, mint a borjú.» «A Bibliához és Shakespeare-hez lehet kommentárokat ragasztani, Arany Jánoshoz nem szabad.»

E hűvösen elegáns álláspont alapján érthető, hogy midőn ez ifjú Párizsba sodródik, hallatlan előkelőséggel megugorva a katonáskodás elől («Olyan szabadnak születtem! A háborúba szívesen mentem volna, ha bevesznek. Ide sem azért, hogy lövöldözsek, mert ez nem illik koromhoz és filozófiámhoz, de hogy megtegyem a kötelességemet.»), minden különösebb erőfeszítés nélkül akklimatizálódik és minden honvágya ellenére nagyon jól beletalálja magát a francia életbe. A nemzeties költészet pályáját egy-kettőre levetette és az Arany-hagyományok szelíd légkörét egyszerre és minden szervezeti visszahatás nélkül cseréli fel a szimbolista költészet levegőjével. Már francia verseket ír, felolvassa Moréasnak, vitatkozik, franciásabb a franciáknál, otthon van közöttük. Természetesen meg is kedvelteti magát, Daudet kedvence, igen, Daudet kedvence, amiről több ízben értesülünk. Egy intelligens zsidó fiatalember mindenütt megállja a helyét! Furcsa, hogy hitek, meggyőződések mily kevésbé égetődnek be a zsidó intellektuel lelkébe, bármilyen hévvel tudja is magáévá tenni őket. A változásnál nincs semmi akadályozó maradékérzület, ami megzavarná a folyamatot, nincs semmi fennakadás, tétovázás és hibázás: tisztán, üdén, hiánytalanul lép az új lelki berendezés a régi helyére. Lelki kirakatrendezés minden emóció nélkül.

Páris és a franciák hatása alatt születik meg Szomory legfőbb és önmagát legjobban kielégítő pretenciója: ő művészlélek. Minden másban maga is érzi, hogy megtorpan az akarása elháríthatatlan akadályokon, a felfelé szárnyalás végét megtépték a röstelkedés, megalázkodás, irigység stb. inferioris érzelmei; most hiánytalanul kiélheti egyéniségét. Ha származása és örökölt tulajdonságai bizonyos dolgokból kirekesztették, művészi ízlése, szenzibilitása, csodálatos tehetsége olyan régiókat nyitnak meg előtte, amelyek mások előtt ismeretlenek. Művészetének eleganciája, a csak úriemberek ízlésének előkelősége pesti íróársai fölé emelik. Ez utóbbiak nem az ő mesterségét folytatják, mint mondogatni szereti, nem tudnak különös, ritka, új színekben ragyogó, «inédit» élményeket adni Az ő íróisága, mint a lelke, magányos, másokéval össze nem mérhető.

A hagyományos és előírászerű művészi tulajdonságokat mind megtalálja magában. Elsősorban szenved. «Szárnyaszegett és végsőkig nyomorult, bár különösebb oka nincsen reá, de hát «nem volna szabad, csak szenvedni». «Bizonyos értelemben mártír», művészi kétségbeesés áldozata. De szívesen elviseli a szörnyű fájdalmakat, hiszen ezek emelik a köznapiság felé. Persze nagyon egyedül is van. «Egészen egyedül vagyok, mint az igazi ember, egyedül. Innen

van nyilván, hogy olyan sokat beszélek.» De hogysis ne lenne elhagyatott egy ilyen művészlélek, aki rettenetesen érzékeny, kényes, ki nem állhatja az affekciót, nem tolakszik, legkevésbé az írásával, (amint ezeket szép szerényen megjegyzi magáról, akinek arra is kell gondolni, hogy valami contenance-a legyen és aki «inkább tartózkodó». És hogy ne lenne magányos az olyan művész, aki úgy él, olyan intenzíven befelé, mint ő és akit annyira csak a szép, a nagyvonalúság, a magasabbrendű érdekel.

Sokoldalú művész ő, de természetesen előkelő restrictiókkal és diszkrécióval az. Nem esik szét vagy kapkod, vagy sodortatja magát a sokféle által, nem, világért sem, hanem bágyadt érdeklődéssel, hanyag hangulatjátékkal engedi át magát színes élményeinek. Hihetetlen gazdag és komplikált az érzelmevilága, de lám, ugyanakkor egyszerűsége, csendes áhitatra, aláatra való hajlamot is érez magában. Jó ismerősünk ez az érzelmi dúskálásban jelentkező álcsmőr, a töredelmes főhajtás, aminek csak gesztusértékét élvezzi a differenciált lélek, a megalázkodás pusztán esztétikai gyönyöre és abszolút erkölcs-nélkülisége, a kiszámított vágyakozás az egysíkúság, egyszerűség, problémát-lanság után. Nem szabad a rousseau-i természetességvágyban keresnünk ez az érzület típusát; inkább bizonyos, ma általános középkor és szentelképzeléssel rokon. Azzal a felfogással, mely Földinek egyik «nagy» jelenetét ihlette: két szerelmes vad ölelés közben Assisi Szent Ferencről és Szent Kláráról fantaziál.

Ide tartozik a kereszténységnek furcsa értékelése is; intenzitást és egyszerűséget nyújt egyszerre, tehát érdemes lélegz gazdagítás szempontjából meg-
térnünk. Minden felelősségérzet és mélyebb megértés nélkül válogatja ki az ilyen megújított lélek a vallás stimulatív elemeit, feszültséget, dinamikát keres és habozás nélkül feláldoz minden nem megfelelő részletet. Szimentalizmusát szívesen táplálja az evangéliumok ígéivel, irtalmas ösztönei szolgálatába állítja Krisztus alakját, «vérvizik a jóságtól és szenvedéstől». Így volt Szomoró is. «Evoluáltam, evoluáltam evangélikusan», «II. Lajos király színművemét akár egy bencésbarát írhatta volna».

A fantázia is megtalálja a maga kis örömeit a «színesebb teológiák, misztériumok s a kereszt költészetében». És milyen hangulatokat bányászhat ki a műértő lélek! «A keresztény vallás etikája csupa fokozat a gyönyörben» — és semmi más.

Am a pusztá érzelmi eső nem tudja fölfrissíteni a lelkét, még ha az egekből szakad is alá. Ideálok után vágyakozik, de nem a tartalmukért, csupán formájukért, szépségükért, magáért a vágyakozásért. Ma általános ez a terméketlen esengés eszmények, dogmák után. Szomoró, a nagyon egyedülálló, mint mindenben, ebben is beletartozik az átlagtípusba. Fáradt mosollyal szemléli a különféle hiteket, meggyőződéseket, irigylit a mártírok sorsát, a kifejtett energiáért és életük teljességéért. Miért tudná ő feláldozni magát? «Mindenen csak relative hiszek.» Különben — jön rá — az egész áldozat csak szépsége miatt érdekes, és ha jól meggondoljuk, számárság egy kiművelt lélek szemében. «Az eszmények, Annie! Van ennél gyermekiesebb valami, még akár fel is fokozva vértanúságokig, ami az emberi naivitásnak legszélsebb hajtása.» Tekintünk csak mélyére a dolgoknak; «bizonyos tiszteletreméltó mártírok, nem úgy égtek-e el a máglyán egyszerűen csak konjunkturáért?» Nem is az igazság a fontos: «Gyönyörűen tévedni, ha meggondolja az ember, a legnagyobb művészet».

De mindenkinek éreznie kell, hogy e gyönyörű tévedések játéka mögött óriási, komoly tudás rejtőzik. Ez az újabb Szomoró-pretenció, talán éppen annyit

emlegetett, mint az előkelőség; «szenvedelmes erudició». A szenvedelmes jelző, láttuk milyen sablonos érzelemgörcsöket jelent; nézzük meg az elképzelt és valóságos erudiciót. Mindenekelőtt tisztelettel vegyes részvétünknek kell felébredni. Szomory rengeteget dolgozik, hosszú éjjeleket virraszt át tanulmányai és munkái felett (jó néhányszor bejelentve), halálosan kimerült, («fáradt vagyok, miképen annyiszor»), tönkreteszi a vállalt munka és a grandiózus tervek, amiket naiv-kómikus, bár ironikusnak mért arányokban sorol fel. Akárcsak Balzac, nem találják? Különb, ha nem jutna rögtön eszükbe az összehasonlítás, Szomory készséggel és több ízben szolgál vele; egyébként is rokonságot tart Balzac-kal. Tetszik tudni, a víziójuk közös, egyformán nagy méretekben látják és formálják ez életet. Szép dolog egy életfeladatban felőrölt élet, Szomory is hát őrlődik minden életfeladat nélkül. Balzac műveit csak elképzeli és ismeretetést ír róluk; amiket valóban megír, szomorysak. Kókler, ki üres százkilósokkal utánozza az erőművészt.

Nemcsak Balzac a rokonlélek, de France és Renan is. Az utóbbi «kis ujjában van» számtalan tudományos munkájával együtt. «France-ot kellene utánozni» sóhajtja továbbá és nem veszi észre, hogy valóban, önkéntelen pasticheszerűséggel meg is teszi. Összes «egyéni felrajzolásai», legjobb ötletei, amelyeket sohasem mulaszt el a remekmű jelzővel és lelkes örvendezéssel kísérni, egytől-egyig France-i klisé. Az öreg zsidó és a fiatal lány találkozása, a tájékoztató Isten bölcs kegyelméről, a lécen Sapphóhoz úszás és más részletekben kiabáló a France-hatás. Az eredetiséghiány így mutatkozik az «elite érzések» után az «nédit» ötletekben is. Mondanunk sem kell, hogy az «egyéni meglátások», eredeti megélések mestere még csak árnyalatokban sem változtat, egyetlen kis hozzáadással sem módosít a nálunk uralkodó France- és Renan-képzetben. Bálványozott alakjairól nincs egy szikrányi eredeti mondanivalója, megítélésükben egyetlen szempontja, ami ne lenne a legtriviálisabb. Renan, a szkeptikus bölcs, France, a mosolygó bölcs — ezt a két olajnyomatot őrzi áhitattal.

France lebeg a szeme előtt tudásértékelésében is. France könnyedsége páratlan erudiciót takar, tehát egyformán könnyednek és eruditusnak kell mutatkoznak. Már csak azért is, mert a tudás mikéntjében is ki kell tűnnie az előkelőségnek. De az alkalmazott erudiciót észre sem veszik talán a nehézfűjek, legjobb, ha előbb közvetlenül, részletesen beszámolok róla. Tehát óriási orientalista tanulmányokat folytattam, tanár vagyok az úgynevezett bibliognosztikában, ha könyvet vásárolok, a kereskedő ámul szakavatott kifejezéseim tömegétől, 100 kötetben tudnám közölni egyetemes érzésemet a világ szemléletében a legnagyobb témákról és még mindig lenne mondanivalóm. Renan, mint már említettük, a kis ujjában van, a Habsburgok története, a XVIII. század, a francia irodalom területén és még sokféle: nincsen számomra semmi ismeretlen. És ezt a rengeteg tudást fárasztó virrasztások, áldozatok árán szereztem meg és még ma is szívesen feláldozom éjjeleimet, hogy elmerüljek Szent Ambrus munkáiban. Szomory szédül, a torkát szorongatja a meghatódás. Micsoda tudás! És mindezt elegánsan tudom, rengeteg fáradtságomat könnyedén elrejtjem. Az eredmény páratlan finomságán nem is sejtik, milyen műhelymunka előzte meg; pedig megelőzte, biztosíthatom önöket. Veszik észre, hogy választékos formáimmal milyen erőfeszítéseket titkolok el? Úgy-e, milyen jól titkolom, milyen szépen, utánozhatatlanul. «Modor gyöngédsége, előkelő tudományosság, eszközök eleganciája», ezt valósítom én meg művemben. Azért nem vagyok elvakulva, józanul ítélem meg magam. «Nem vagyok tudós.» Igaz, kissé magamnak írok, de «akaratom ellenére vagyok tudományos», az erudició kitör belőlem.

Bizony nekünk is szédülnünk, csodálkoznunk kellene a felsorolt tudásanyagon és a nagyszerű felhasználáson, ha Szomorynak nem jutna eszébe csakugyan bemutatni, nagy bőségben elszórni kincseit egy szellemi mágnás fölényes gesztusával. A jószándék megvan, csak épen az eredmény kompromittálja kissé a szép erudíciót és a modor eleganciáját, Szomoryt a tudóst, és Szomoryt, a művészt.

Eredeti multszemléletét teljesen a Vie littéraire-ből, France kritikai munkájából meríti. Irodalmi értékelései, személymegítélései, helykijelölései mind onnan valók. Képzelné sem tud megbízhatóbb, tökéletesebb forrást. Ismeretlenebb idézeteit is annak köszönheti. Ahol magáról idéz vagy jellemez, rátalál a legelkoptatottabb, legközismertebb adatokra. Van egy asszociációs kísérlet, a hívó szavak játéka; valaki egy szót mond és megfigyeli az első felidézett fogalmat. Persze a legtöbbet együtt szerepelt fogalmak idéződnek fel, a fehérre a fekete stb. Végzetes biztonsággal kapcsolódnak Szomorynál is az írónemekhez a legsablónosabb képzetek. Musset-nél mit is idézhetne mást, mint a pontot az i-n, Pascalnál Kleopatra orrát, Rousseau-nál az első elhatárolást és mindezt azzal a tudattal, hogy trouvaille-okat közöl. Máskor affektáló fontoskodással kikeres eltolódott jelentőségű írókat, hogy éleslátását bizonyítsa. Így a Habsburgok történetéhez Thierry, Lenotre, Broglie könyveiben folytatott tizennyolcadik századi tanulmányokat. «A harmadik rend története», Thierry főmunkája bizonyára nagyon fontos a Habsburgok megértéséhez.

És az idézetek formája milyen ügyes! Majd minden megjelölés nélkül csupaszon állnak ott, majd pontos oldalszámokat kapunk lapalatti jegyzettel és egy ízben elkerülhetetlennek érzi, hogy teljes tudományosan utaljon forrására. Részletesen idéz egy latin Plutarchos- és Aristoteles-kiadást annak igazolására, hogy Sophocles egyik tragédiája 1862 vers és ebből 700 maga a prolóógus. Ez már az erudíció teteje! Még hozzá két forrásban is utánanézett az adatnak és egyeztek!

No, de talán az idézetek helyett több szerencséje van az eredeti gondolatokkal. Nem fukarkodik az újszerű, meglepő megállapításokkal és az önfelédlt elragadtatással sem, hogy ilyen nagyszerű dolgok eszébejutottak. Észrevette, hogy a könyvek ellenmondanak egymásnak, nincsen egység bennük. Rájött, hogy «a történelem rettenetes szövevénye a bűnöknek és erényeknek». «Gyermek általában gonoszok.» «A zseni kívül áll törvényeken és rendszereken.» «A művészet mindent túlél.» «Rabelais szóművész. Ezt France is megállapította róla.» (Utólérhetetlen! Tehát a 16. századtól France-ig senki nem is sejtette.) Mennyi truisme, ahogy a francia mondja.

És végül egy tudását kedvesen megvilágító részlet. Egy kis fejezetkében felsorolja néhány levélíró elődjét és szerényen elkülöníti magát azoktól. Nem úgy ír — mondja — mint Mirabeau Ruffei Zsófiának, gróf Thurzó György Czobor Erzsébetnek, mint Cicero Dolabellának. Nyilvánvaló a felsorolásból, de a barátnőjére való applikációból is, hogy itt férfinek nőhöz írt leveleit idézi. Nos, Zsófiával és Erzsébettel nincsen baj, de Dolabella egész egyszerűen — férfi, Cicero veje és nem barátnője. Ugyebár, világos a kis tévedés lefolyása? Cicero híres levelező, akit illik megemlíteni, mintha jól ismernők. Átlapozzuk hát a leveleit és keresünk benne egy nőt. A sok us, o végződésű név között egyszerre találunk egy a-t (és hozzá milyen szép dallamos nevet: Dolabella), elolvassuk egy hozzá intézett levél legelejét, ahol Baii-i fürdőzésről van szó, látjuk a gyöngéd hangot és anélkül, hogy néhány sorral tovább olvassánk, ahol már félreérthetetlen jelzők vannak, bemutatjuk tudásunkat. Elegáns

könnyedséggel, mintha jóltudott adatok tömegéből ragadnók ki ezt a jellemző apróságot, feljegyezzük Ciceró örvendezését, hogy a meleg fürdő használt Dolabella bőrének. Pedig Cicerót nem hiszem, hogy túlságosan foglalkoztatta a veje bőre, csak az egészségéért aggódott.

Hallom azonban az ellenvetést; mindez nem fontos Szomorynál, hanem az előadás művészete, a stílus csodálatossága, zeneisége és a nyelv bámulatos kezelése. Nem akarok itt kiterjeszkedni ezekre a kérdésekre, hiszen ez külön cikk tárgya lehetne. De az előadás művészetéről az eddigi illusztrációk nyomán is fogalmat alkottunk, ami pedig Szomory stíluselvét illeti, messze van itt is a nyújtott az elképzelttől. A tanáros megrovással szemben azzal védekezik, hogy lázadó képzeletének, a lelkéből kitörő mondanivalóknak, hangoknak, színeknek szükségszerűen szét kell feszíteniök a nyelvi formákat. A spontán, viharzó érzést a maga közvetlenségében csak erőszakos törések árán tudja megjeleníteni. A rejtélyes csak az, hogy ez eruptív érzelmek mégis mindig ugyanabba a merész, de már szomorysan ismerős fordulatokba, mondatszerkezetekbe, stílshémákba ágyazódnak bele és minden frisségüket, újságukat a pesti argot formuláiban nyilvánítják meg. Hogy pedig Szomory «franciás» stílusa mennyire nem francia, azt szükségtelen bővebben fejtegetni. A nyelv genieje előtti hódolás, szabályaiba beletörés, az adott formák felhasználása, a szintakszis szinte áhitatos tisztelete, ezek a nagyon francia írói vonások (Valéry!) teljesen hiányoznak Szomoryból.

Láttuk az előkelőség, az elite érzések, az elegáns tudás pretenciójának valódi értékét. A díszes igények mögött meghúzódó lélek nagyon átlagos, nagyon köznapi, nagyon is rokon a «zatócsoknak, szücsöknek, rőfösöknek, verklisnek s a többi ilyen iparágakhoz tartozó bohózatíróknak» lelkivilágával. Még leküzdhetetlen liberális, szegény-zsidó ösztöneivel is, amelyek minden öregedő zsidó lelki arcán, bármilyen legyen is a világnézete, komplikáltsága, ép olyan elkerülhetetlenül kiütözköznek, mint ugyanakkor a petyhüdő testi arcon a fajiság jegyei. «Az emberek lassankint meg fogják érteni, mert általában az emberek nagyon lassan értenek meg mindent, hogy a hitbuzgóság és a hithűség két különböző dolog s hogy az ember lehet hú a vallásához és szeretheti a vallását, anélkül, hogy ezért gyűlölnie és üldöznie kellene azokat, akik más hiten s más véleményen vannak» — idézi Montesquieu után szabadon és bús célzással az aktuális körülményekre.

Jobbról-balról azt tartják a zsidókról, hogy intellektuálisak. Szó sincs róla, semmi közük az intellektushoz; szentimentálisak a szó legrosszabb értelmében. Lelkületük egész csudálatosan minden újabb hatás ellenére, megőrizte nyolcvan év előtti érzelmeiket. Ma is úgy tekintik a világot, mint az emancipálódó zsidó, aki megszokta, hogy őt sajnálják, nedvesedő szemmel tekintsenek szenvedéseire, a meg nem érdemelt méltánytalanságokra, megalázásaira. Mai napig megőrizték a mindenkitől üldözött, de azért derék és becsületes zsidó lelki képét, azt a képet, amivel néhány nagy gondolkozó és regényíró ajándékozta meg őket a liberalizmus nemes fellendülésében. Máig is felszabadítóik hatása alatt állanak, és tapodtat sem jutottak előre érzelmekben és hangulatokban az akkor engedelmesen befogadottaknál.

Azaz, hogy tán a legfrissebb mára nézve nincs igazunk s a most világszerte általános zsidó multbahajlás, ősi tradíciókra visszanyúlás, az asszimilációs törekvések önként elejtése, az elkülönődés és magukraeszmélés egy új, eredeti, egyben nagyon régi, színesebb, gazdagabb, érdekesebb, mert nem kölcsönkapott érzés és gondolatvilágot fog szülni. Szomoryban is fölzeng a

külön mult és munkájának legsikerültebb, művészileg leghatásosabb, leghangulatosabb része az, ahol zsidó emlékeket, ősi zsidó hagyományokat idéz. Ő még ironikus, de a közeli nemzedékek már áhitatosak lesznek és önként emelik fel a lelki ghefftó falait.

Halász Gábor.

A GENFI BOCSKAY-SZOBOR ELŐTT.

*Az őszi lombok rőt vörösben égnek,
a szél sötét felhősajkát sodor.
Vihar lesz még ma. Mennék; mindhiába:
szemembe néz a néma kőszobor.*

*Mind nőltön-nő mögötte már az árnyék,
a döntő két kar végtelenbe nyúl,
a süket, sűrke mennybolton dörömböl
keleti daccal, gőgösen, vadul.*

*Fölöttem áll — szemét szemembe fúrja,
Komor ígére nyitja ajkait.
Mély, döngő szózat zúg fülembe,
kemény és zordon kálvinista hit.*

*Szavában sir a századéves jajszó
és fölszakadnak eltakart sebek:
bitang rátartiság, nyomor, gyalázat,
jogtíprás, gyilkos wallon jegyverek.*

*Magyar a vesztes, bárki győz a harcban;
lázongó vére mért gyűlöl rokont?
Hisz egy az Isten, egy a régi bánat
és egy ellenség rút ármánya bont.*

*Kiáltanék, ám hangot nem találok,
de fölsikolt minden húr lelkemen.
Az én hitem Pázmány zengő igéje
s minden magyar seb százszor fáj nekem.*

*Fejedelem beszélj! . . . vihar süvít rám,
fölbúg a bérc, a szél szemembe mar.
Orkánon át is mennydörögve harsog
a fájdalom, mely örök és magyar.*

Ölvedi László.

VASÚTÁLLOMÁS.

*Nézem csillanó sorát a síneknek,
Nézem: nem is látszik rajtuk,
Hogy Párizs, London szívébe sietnek.
Vágyódó szívem a sínekre teszem:
Utazz, repülj! Fialat szárnyad vigyen.
A sínek helykén nevetnek reám:
A sűrkeség, a homály az én hazám.
Ők elfutnak, elérnek a messzi fénybe,
Én maradok az egyhangú sötétbe.
Hidegek a sínek, kemények, erősek.
Szavuk, álmuk nincsen, ők mennek, mennek,
Az én szívem meleg, dús, de gyáva,
Csak álmodik ... ez az ő nagy utazása.*

M. Orsolya Mária.